

О. А. Васюта, С. І. Васюта, Г. Г. Філіпчук

ЕКОЛОГІЯ І ПОЛІТИКА. У 2-х томах.

Чернівці. — “Зелена Буковина”. — 1998. — Т. 1. — 424 с.; т. 2. — 480 с.

В сучасних умовах історично вистражданого народом України національно-державного відродження, відкритого пошуку орієнтирів національного розвитку у глобальному досвіді та загальнолюдських вимірів у досвіді: власного народу, враховуючи специфіку посткомуністичного розвитку та перехідний соціально-економічний стан, надзвичайно важливо завершити демонтаж суспільно-політичних стереотипів тоталітарно-ортодоксального історичного минулого з метою забезпечення потреб національно-державної розбудови незалежної України, подальшого домінування еволюційності та демократичності цих процесів, незважаючи на соціально-економічні негаразди життя українського суспільства. За цих умов непересічне наукове та політико-ідеологічне значення належить дослідженням важливих малорозроблених проблем вітчизняної історіографії як фактору оновлення змісту наукових досліджень, спрямованості освіти, їх орієнтації на побудову правової, демократичної держави з розвиненим громадянським устроєм.

У цьому зв'язку актуальним і потрібним став вихід у світ фундаментального двотомного наукового дослідження “Екологія і політика”, підготовленого авторським колективом у складі кандидата історичних наук, доцента кафедри філософії та історії Тернопільської Академії народного господарства Ольги Васюти, доктора історичних наук, професора кафедри українознавства Тернопільської Академії народного господарства Сергія Васюти та члена-кореспондента Академії педагогічних наук України, доктора педагогічних наук, професора Георгія Філіпчука. Рецензоване наукове монографічне видання відображає пріоритетність екологічних проблем у структурі національної науки, усвідомлення їх значення та рівня вирішення як критерія національної безпеки та сталого розвитку, важливість для світового співтовариства, сучасне розуміння українським суспільством питань глобальної відповідальності перед майбутнім, соціально-політичної, економічної сутності антропогенного впливу та його системних соціоекологічних наслідків. Рецензована книга є науковою пересторогою того, що нівелювання, а подекуди пряме ігнорування екологічних суперечностей в умовах системної економічної кризи та зниження соціального рівня життя в Україні нині може в перспективі значно прискорити процеси остаточного розбалансування механізмів саморегуляції природи, що у поєднанні з дедалі більшою смертністю та низькою народжуваністю, скороченням середньої тривалості людського життя може зумовити незворотні зміни у генофонді населення, тотальну депопуляцію української нації.

Як видно зі змісту двотомника, екологічні проблеми останніми десятиліттями стали актуальними для усього цивілізованого суспільства. За висновками фахівців різних галузей науки вирішення проблеми виживання людства в умовах сучасної кризової екологічної ситуації є одним з першочергових завдань. Екологічна проблематика, її соціальна складова нині займає чільне місце в системі державного менеджменту, науки та освіти усіх економічно розвинених країн, що зумовлено науковим пізнанням найтонших механізмів спілкування цивілізованої людини з оточуючим природним середовищем. В умовах утвердження міжнародних інтеграційних процесів важливого значення набувають дослідження та всебічний

аналіз політичних чинників історичної генези та сучасного стану національних екологічних проблем в контексті глобальних політико-екологічних тенденцій і перспектив.

Україна нині являє, на жаль, негативний зразок ставлення до природного середовища. Масштаби й характер антропогенного пресингу на довкілля тут переконують, що не залишилося вже часу для вагань і роздумів, що слід якомога скоріше визнати важливість соціально-екологічної проблематики для суспільно-політичного та економічного розвитку, науки, освіти тощо. Життя нагально вимагає наповнення її реальним змістом, а національна еколого-економічна криза — конкретних рішень у сфері політики та ефективних дій у сфері господарювання, методологічної і практичної підготовки до цього фахівців, політиків, науковців. В умовах, коли ролі та різноплановому значенню природних ресурсів у загальному еколого-економічному балансі країни присвячено чимало спеціальних досліджень і навчальних праць, соціально-історичним аспектам екологічної кризи, її генези та стану в Україні, політичним основам її призупинення практично не приділялася серйозна увага на рівні освіти і наукових розробок.

Автори поставили завдання розглянути проблеми виходу з системної еколого-економічної кризи, найважливіші чинники цього процесу. Множинність дослідницьких площин, посилена надзвичайно вагомою джерельною базою, дала змогу вченим реалізувати не лише наукову об'єктивність, висловити вільну від стереотипів, політично незаангажовану думку, але й водночас продемонструвати громадянську, патріотичну позицію в ім'я принципів історичної справедливості.

Обрання проблем національної екологічної кризи як предмета історичного аналізу, котрі гостро ставилися перед громадськістю країни, особливо після Чорнобильської катастрофи, озвучувалися на різного роду суспільно-політичних заходах новітньої доби національно-державного відродження, але водночас залишалися недослідженими, нині особливо актуальне в силу того, що у новітніх політико-економічних пристрастях ці питання, на жаль, відійшли на задній план. Натомість їх відносне нівелювання з проблемами суто соціальними, а подекуди й політично кон'юнктурними, може призвести не лише до втрати важливого пізнавального поля, а й за певних умов під впливом зростаючих еколого-соціальних негараздів життя українського суспільства, надзвичайних стихійних природних чи техногенних катастроф цілком спроможне вивести їх реальні прояви вже поза межі нині існуючих соціальних інститутів, стати фактором дестабілізації суспільного розвитку. Саме тому рецензована праця науково актуальна з точки зору сучасних потреб визначення національних орієнтирів подальшого суспільно-політичного розвитку країни в руслі загальноєвропейського інтеграційного процесу. Її практична цінність посилюється й тим, що книга написана у контексті сучасних пріоритетів розвитку знань, вивчення та пропаганди історії України.

Рецензована праця виконана на комплексному, міждисциплінарному рівні, що й дало можливість авторам загалом підійти до постановки та вирішення цілого ряду її аспектів. У цьому зв'язку дослідження відзначається науково коректним зверненням до ряду положень інших наукових дисциплін, зокрема, екології, урбоекології, соціально-економічної географії, ресурсознавства і тому в свою чергу викликає науково-освітній інтерес у дослідників та освітян інших профілів, виходячи за межі суто історичного значення, реально уособлюючи можливості інтеграційних процесів у науці та освіті.

Знайомлячись зі змістом монографії, переконуємося, що на шляху осмислення новітнього загальнолюдського екологічного імперативу об'єктивний пріоритет належить науково-методологічним процесам його адекватного сприйняття. Адже рецензована праця базується на нових теоретико-методологічних підходах, що засвідчує становлення нового інтегративного напрямку в суспільствознавстві, дає змогу показати справжню історичну роль екологічної політики, яка повинна стати пріоритетною ланкою всієї загальнодержавної політики, науково відобразити та проаналізувати історичні корені генези, фактори та сучасний стан антропогенного впливу на природне довкілля та людську спільноту, обґрунтовано й виважено підійти до вивчення багатьох розглядуваних у праці аспектів. Слід підкреслити, що це дало змогу висвітлити назрілі проблеми соціоєко-системи комплексно, з точки зору державної політики та ефективного використання природних багатств, залучивши елементи культурологічного та філософського осмислення предмета дослідження, обґрунтувати методологію уніфікованого підходу до розв'язання поставлених завдань.

Вибір історико-політологічного зрізу національної еколого-економічної кризи дозволив авторам створити нову, пошукову, надзвичайно цілеспрямовану, своєчасну і потрібну для соціуму працю, у теоретичній орієнтації якої та рівні вирішення проблеми як результати багаторічних пошуків, на наш погляд, акумулюються наукова значимість і зваженість, національна свідомість, політична відповідальність і громадянська позиція дослідників, професіоналізм. Тому, неупереджений читач відразу помітить, що вищезначене зумовлює предметну єдність власне наукового приросту результатів дослідження з їх державницьким, ідеологічно-світоглядним, ціннісним розумінням і практичною орієнтацією. Весь зміст рецензованої праці переконливо доводить тісну кореляцію динаміки екологічних цінностей з їх носіями у суспільстві, характеру політики, ролі особи та її мотивів довкіллезберігаючої діяльності з типом суспільних відносин, практикою державотворення, перспективами становлення громадянського суспільства.

Якщо на рівні розробки загальнофілософських, соціально-світоглядних проблем екології, загальної оцінки екологічного стану сучасної цивілізації існує ряд відомих досліджень, то стосовно комплексної оцінки, яка б базувалася на історико-політологічному аналізі виникнення важкої екологічної ситуації в Україні, то подібних праць не було. Аналіз реального стану справ в Україні відносно екологічної ситуації, її всебічної кваліфікованої науково-теоретичної оцінки, вимагав від авторів солідної наукової, загальноісторичної, філософської та екологічної підготовки й культури, дистанціювання від властивих суспільствознавчій науці у минулому ідеологічної кон'юнктури та антропоцентричних догм, надання переваги загальнолюдським пріоритетам, які слугують творчому осмисленню даної проблематики. Властива праці в цілому тенденція критичного аналізу, переосмислення існуючих стереотипів з метою пошуку виходу із ситуації, що склалася, спрямована на те, щоб виробити надійні, випробувані історичним досвідом критерії раціональної екологічної політики, які повинні базуватися на знаннях історичної екології минулого, переконаності у важливості взаємозв'язків природного середовища та соціального життя. Все це здійснено в рецензованій книзі на високому фаховому рівні.

Фундаментальний науковий характер даного дослідження проявився і в ретельному висвітленні проблем, всебічному підході до них. Цьому сприяє багата емпірія, яка яскраво ілюструє екологічний стан країн світу і, що найбільш важливо, України. Отож, рецензований двотомник має не-

пересічне наукове значення і політичне звучання, надзвичайно потрібний для привернення уваги всього суспільства і в першу чергу тих, на кого він зорієнтований, — політиків, державних службовців, громадських діячів, науковців, усіх зацікавлених, кому не байдужа доля народу, України, — до об'єктивних екологічних імперативів соціально-економічної діяльності, які у вітчизняних реаліях ще відсутні.

Актуальність і новизна книги визначаються також тим, що проблеми соціоекології системно досліджуються у ній вперше в контексті українознавства, національних гуманітарних проблем. Очевидно, що необхідною складовою частиною дій, спрямованих на вихід з кризового еколого-економічного стану в Україні, повинна стати соціоекологічна політика, формування якої вимагає вивчення історії питання, врахування всесвітнього досвіду. Тому слід підтримати дану працю як вагомий внесок у наукове дослідження історії та сутності екологічної ситуації в Україні, формування гуманістичної спрямованості суспільно-політичної свідомості, виходячи з історичного аналізу вітчизняного розвитку відносин “людина—природа”.

Чіткість і коректність окреслення дослідницьких завдань, стрункість побудови, логічність викладу на основі ретельно зібраного та комплексно проаналізованого численного неопублікованого архівного матеріалу та інших важливих історичних джерел, політичних документів, статистики тощо дали змогу авторському колективу вперше в українській історіографії дослідити політичні та соціально-економічні проблеми національної екологічної кризи, зростаючий негативний антропогенний пресинг на природне довкілля та населення України у контексті глобальних проблем сучасності.

У монографії на широкому тлі історичних матеріалів ґрунтовно розглянуті екологічні питання в історії розвитку світової цивілізації, показано вплив суспільства на природу впродовж ряду етапів історичного розвитку, досліджено місце та роль екологічної політики серед глобальних проблем сучасності. На фоні аналізу істотних рис екологічної ситуації та екологічної політики в групах країн з різним ступенем соціально-економічного розвитку і типом суспільного ладу, критичного осмислення досвіду реалізації екологічної політики, насамперед у промислово розвинутих країнах, у країнах з перехідною економікою та тих, що розвиваються, показуються причини генези національної екологічної кризи. Виходячи з цього, оцінюються перспективи біосфероорієнтованого розвитку, сучасний стан і майбутнє з точки зору екологічно можливого в Україні.

Аналізуються вузлові питання з числа тих, що утворюють понятійну єдність проблеми. На багатьох незаперечних історико-політичних фактах простежено зародження концепції охорони природи і труднощі її організаційно-політичної реалізації (до середини 50-х рр. XX ст.), формування державно-імперської екологічної політики (середина 50-х — середина 70-х рр.), становлення та розвиток колоніальної екологічної політики (середина 70-х — 1990 р.), її роль у посиленні негативного антропогенного впливу на природне довкілля, процеси її реалізації в Україні за умов радянського адміністративно-командного планування, стан і протиріччя здійснення національної екологічної політики в період державної розбудови, проблеми і перспективи розвитку “зеленого” руху в Україні.

Важливим фактичним матеріалом насичено розділ, присвячений Чорнобильській катастрофі, що трактується як соціально-екологічна межа політики псевдотехнократичного розвитку тоталітарного суспільства, проілюстровано її реальний вплив на природне довкілля та соціально-медичні наслідки. На основі об'єктивного і системного підходів авторами

уперше в українській історіографії узагальнені раніше закриті архівні матеріали, інші джерела з метою більш повного і комплексного наукового осмислення історичної правди, джерел і уроків техногенної катастрофи в Чорнобилі. Трагічні наслідки аварії на ЧАЕС дозволили наочно уявити не лише соціальність сучасних екологічних проблем, а й їх політичну складову, яку раніше можна було оцінювати суто теоретично.

Широка фактографічна база, глибока аргументація, характерні приклади допомогли розкрити псевдотехнократичну політику тоталітарного розвитку як вирішальний чинник, що сприяв закономірній появі Чорнобильської катастрофи — трагічного історико-екологічного феномена. Всебічно проаналізовані різні аспекти безпосереднього впливу аварії, тимчасового об'єкта “Укриття”, радіоактивних могильників на природні об'єкти. Обґрунтовано, що Чорнобильська трагедія стала закономірним проявом історичної безперспективності псевдотехнократичної тоталітарної політики, її соціально-екологічною межею проведення. Показано, що поряд з іншими чинниками це об'єктивно сприяло краху нежиттєздатної соціально-економічної системи, зумовило катастрофічне радіонуклідне забруднення природного середовища України. Фактично нині існує лише приблизне уявлення про справжню радіаційну ситуацію, масштаби забруднення площ і ресурсів. Екологічні реалії катастрофи набагато складніші.

Центральною темою у цьому зв'язку є проблема подолання наслідків аварії на ЧАЕС. Суть проблеми полягає у тому, щоб виробити відповідну соціальну програму, яка б відповідала інтересам людей, які постраждали. Важка економічна криза болісно вдарила по соціальній сфері. Реальність цих фактів настільки очевидна, що активна громадська наукова позиція вимагає уже не констатації даного факту, а пошуку виходу з небезпечної економічної та екологічної катастрофи. Як стверджують автори, в цьому аспекті головним є соціальне наповнення даної проблеми. Всім змістом праці підкреслюється, що завдання ліквідації наслідків того, що трапилося, і те, що потенційно може ще мати місце внаслідок конструктивно-технологічних вад реакторів чорнобильського типу, недосконалості тимчасового об'єкта “Укриття”, радіоактивних могильників тощо, вимагають рішучих, компетентних, комплексних зусиль.

Водночас аналіз фактів показує, що Україна сьогодні не може самостійно перебороти всі труднощі ліквідації наслідків аварії, вона потребує реальної допомоги країн “великої вісімки”, їх сучасних міждержавних політичних, фінансово-економічних і науково-технічних інституцій. Незмінність позиції України, її Президента з приводу необхідності виведення ЧАЕС з експлуатації повинна бути підкріплена міжнародними гарантіями, реальним наданням інвестицій, здійсненням —широкомасштабної програми, що забезпечило б не лише виконання зазначеного історичного рішення, яке має відношення до долі людства, але й вирішило національну проблему ядерної та радіаційної безпеки, компенсації енергопотужностей, соціального захисту.

У книзі справедливо підкреслюється, що вирішувати ці проблеми в умовах системної кризи в країні надзвичайно важко, але історично необхідно. Залучаючи архівні відомчі, неопубліковані статистичні джерела, автори показали, що медико-соціальні наслідки трагедії характеризуються зростаючим негативним впливом на стан здоров'я жителів, насамперед уражених районів, а також опосередковано на інші території й усе населення України. Автори зробили сміливий крок, запропонувавши повністю змінити погляд на існуючі суспільні цінності шляхом повернення одвічної історичної шкали моральних принципів. Безумовними пріоритета-

ми повинні стати здоров'я людини, її генетичний статус, право на високу соціальну і екологічну якість життя, на збереження природних умов, які історично склалися на планеті, її захисних і регуляторних систем. Пріоритет людського життя може бути реалізований тільки в умовах становлення громадянського екологізованого соціуму. Обґрунтовано, що медико-соціальні наслідки трагедії вимагають історичного відновлення в Україні цінностей людського життя як вищої мети та змісту діяльності держави, прав громадян на здоровий генетичний статус і відповідну якість навколишнього середовища, задоволення енергетичних потреб екологобезпечними методами.

У другому томі рецензованого видання, що складається з трьох розділів, екологічна криза досліджується як наслідок політики колоніального природокористування в Україні, зокрема, розглядаються проблеми екологізації сучасної енергетики, подолання матеріально-сировинного та водного марнотратства, охорони повітряного басейну і відтворення виснажених земельних ресурсів, використання і збереження лісових багатств; антропогенні протиріччя розвитку урбанізованих територій як фактор посилення екологічної кризи в Україні, насамперед, труднощі екологізації містооблаштування, наслідки промислово-комунального розвитку, негативна дія транспортних забруднень, стан зеленого будівництва. У цьому зв'язку простежуються проблеми гальмування необхідних економічних і політичних рішень, виведення зі сфери наукового аналізу та громадської оцінки реальних коренів та винуватців екоциду в Україні, споживацького ставлення до природи, виплеканого ілюзіями загальнонародної власності та естенсивністю розвитку нежиттєздатної суспільної моделі, в основі якої лежав не глибинний історико-екологічний досвід народу, а волюнтаристська ортодоксально-господарська філософія й практика, імперсько-відомче всевладдя, цілковита залежність проведення екологічної політики від суб'єктивного фактору.

Автори наголошують на історичній відповідності завдань переходу до якісно нових методів природоохоронної діяльності, забезпечення національної екологічної безпеки і подолання згубних для природи та людини суспільних тенденцій радикальним змінам початку 90-х рр. у житті українського народу, активізації процесів національно-державного відродження. Україна, займаючи нині лише 0,4 % світової суші, "продукує" 5 % загальносвітового обсягу техногенних забруднень. Всім своїм конкретно-історичним та політологічним змістом монографія адресує представникам усіх гілок державної влади висновки: подальше зволікання із радикалізацією національної екологічної політики історично вже неприпустиме і може обернутися подальшими бідами для народу України, що вплине на її міжнародний авторитет серед світового співтовариства. Як слушно наголошують автори книги, вихідними принципами реалізації національної екологічної політики мають стати продовження ринкового реформування та структурно-галузевих змін, ліквідація старого і подолання новітнього колоніального політичного і соціально-економічного становища, демонополізація економіки, врахування громадської думки, забезпечення ефективного державного регулювання еколого-економічних стосунків з опорою на правові, економічні та фінансові важелі.

Надзвичайно плідним є виділення питань призупинення та виходу з еколого-економічної кризи, ліквідації катастрофічного характеру антропогенного пресингу на довкілля, екологізації реформування економічного життя та суспільно-політичної думки, української етнокультури у змісті екологічної освіти як джерела оновлення ідеології національного

буття в окремий проблемний розділ двотомної монографії. Центральне місце даної частини праці посідає питання формування національної екологічної політики, зміст якої зумовлений кризовими явищами в економічній, соціальній і духовній сферах. Нестабільна державна екологічна політика, її ідеали і стратегічна мета нині формуються значною мірою за аналогією з країнами із перехідною економікою та країнами, що розвиваються, а не на зразок економічно розвинених держав, без глибокого аналізу особливостей і врахування реальних перспектив національного історичного розвитку. Автори вийшли за межі вузького трактування екологічної проблематики, обґрунтували нову концепцію формування екологічної культури у сфері збереження природного середовища, розвитку нових виробничих потужностей через забезпечення екологічного контролю з боку державних органів управління, реалізацію взаємозалежності екології, економіки та політики.

Грунтовний авторський аналіз переконує у тому, що в сучасних умовах спостерігається відсутність дієвих владних механізмів, взаємодії державних органів у центрі і на місцях, громадських організацій у намаганнях радикалізувати національну екологічну політику, екологізувати усі сфери суспільного життя, забезпечити конституційні екологічні права громадян. Тому тенденції, що мали місце в силу державно-імперських деформацій в колишньому СРСР, фактично продовжують діяти в період розбудови незалежної Української держави. Через занедбаність та складність екологічних проблем, відсутність чітких урядових дій і економічних можливостей позитивні тенденції до зміни екоситуації на краще можуть з'явитися лише протягом тривалої історичної перспективи. Однак, як справедливо підкреслюють дослідники, подальше зволікання із радикалізацією системної державної екологічної політики може обернутися руйнівними соціально-екологічними, гуманітарними процесами. У роботі наголошується, що в інтересах подолання глибокої еколого-економічної кризи необхідно, щоб екологічна політика відповідала положенням Конституції, враховувала довготривалі фактори розвитку і була пріоритетною ланкою загальнодержавної політики, бюджету, науки, освіти, суспільної ідеології.

Заслужовує на увагу висновок про те, що вибір екологічних орієнтирів країни повністю залежить від ступеня демократизації процесів державно-політикотворення в Україні. Реформи, які проводяться, не дають бажаних результатів тому, що низьким є рівень еколого-економічної свідомості політиків, державних службовців, громадських діячів, населення. Становить значний інтерес застереження авторів про те, що створення можливостей для всебічного виявлення підприємницької ініціативи в період перехідної економіки не повинно бути сумісним з хижацьким індивідуалізмом, неконтрольованістю використання природних багатств, які б призвели до незворотних процесів екологічного самознищення і деградації навколишнього середовища. Не заглиблюючись у деталі, зазначимо, що автори пропонують стратегічний курс розвитку соціоекологічної системи як єдиного цілісного державного організму, де вирішальна роль має належати громадянам, ініціюванню ними конкретних програм з метою подолання наслідків екологічної кризи, що склалася в Україні.

У книзі розкрито концептуальні основи подальшого конкретно-історичного вивчення антропотехногенного впливу, генези кризового стану природного середовища України, окреслено пріоритетні завдання новітнього українознавства у сфері досліджень системного впливу суспільства на природне довкілля, показано потреби екологізації громадсько-політичної думки в контексті національно-державного відродження в Україні. Як

доводить знайомство зі змістом рецензованої праці, минуле, сучасне і перспективи реалізації екологічно імперативу в Україні настільки важливі, що єднанню історії розвитку двох органічних складових єдиного Світу — людини та природи — повинно бути приділено значно більше уваги у наукових працях, навчально-методичній літературі з різних напрямів.

Переконливо звучать думки дослідників і з приводу того, що історико-політологічна проблематика вивчення антропотехногенного впливу на природне довкілля, в силу глобальних соціальних причин та сутності, має всі об'єктивні підстави впевнено увійти до сфери суспільствознавчих досліджень як фактор цілеспрямованого формування національної екологічної політики, освіти, свідомості та культури в сучасних кризових еколого-економічних умовах України. З цих позицій рецензована книга відповідає не лише сучасному науковому й політичному розумінню розглянутих у ній питань, потребам науки та суспільної практики, але і потребам екологічного просвітництва.

Крім безумовної актуальності, новизни праці, як наукової, котра торкається ще недослідженої групи проблем, що не висвітлюються як самодостатні, або як інтегровані з іншими важливими питаннями суспільствознавства, об'єктивна соціально-екологічна реальність спонукає до аналізу їх педагогічного потенціалу як фактору трансформації усіх гілок і галузей вищої та середньої професійної освіти відповідно до завдань подолання глобальних протиріч.

На підставі знайомства з рецензованою книгою можна переконано стверджувати, що вона має багатоаспектний характер, сприятиме становленню нової освітньої проблематики, цікавої за спрямованістю, важливої для формування об'єктивних уявлень про сучасний соціально-екологічний стан в Україні на тлі глобальних соціоекологічних протиріч. Виходячи з цього, вважаємо, що дана оригінальна, творчо написана наукова двотомна монографія не залишиться не поміченою серед освітян історико-гуманітарних спеціальностей, сприятиме розширенню змісту підготовки фахівців різного профілю у вищих навчальних закладах. На наш погляд, створення і публікація подібних праць на стику галузей знань прискорює постановку цілого ряду освітніх проблем, веде до появи нових курсів і спецкурсів у контексті традиційних і нових дисциплін — історії України, політології, соціології, соціоекології, безпеки життєдіяльності тощо.

М.М. АЛЕКСІЄВЕЦЬ (Тернопіль)